

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Αυτοσαρκασμός και ειρωνεία

ΦΑΝΗΣ ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ

Δυσόιν θάτερον

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Όχι κανόνες στην έκθεση ιδεών

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Ακόμη λίγα για τον Αλεξανδρινό

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

«Ο τελευταίος Σταθμός» του Γ. Σεφέρη, δοκιμή ακρίβειας

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΗΛΙΩΝΗΣ

ΣΠ. Καβάφη «Περιμένοντας τους βαρβάρους»

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΗΤΤΑ

Οι ομορφότερες προσεγγίσεις στα ποιητικά κείμενα της Γ' Λυκείου

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Π. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Προσεγγίσεις για το ποίημα «Μικρή Πράσινη Θάλασσα» του Οδύσσεια Ελύτη

ΘΑΝΑΣΗΣ Β. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ

Μια πρόταση για τη διδακτική της ποιητικής και της διακειμενικότητας του λογοτεχνικού κειμένου: «Ο Σιούλας ο ταμπάκος» του Δημήτρη Χοτήρη

ΒΙΒΗ ΔΕΛΗΚΑΡΗ

Οι Είκοσι του «Άλλου» στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Λυκείου

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΣΕΤΑΤΟΣ

Νεολογισμοί και πολιτισμική εξέλιξη

ΕΛΣΑ ΜΥΡΟΓΙΑΝΝΗ - ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΗ

Κείμενα και αντικείμενα

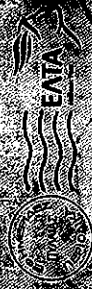
ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Σκεψείτε για τη φιλοσοφία της Φιλοσοφίας στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

115

ΑΝΟΙΞΗ 2004

Η Νεοελληνική Λογοτεχνία
στο Λύκειο

**Μία πρόταση για τη διδακτική της ποιητικής
και της διακειμενικότητας του λογοτεχνικού κειμένου:
«Ο Σιούλας ο ταμπάκος» του Δημήτρη Χατζή****

Με τη μορφή ενός αναλυτικού σχεδίου μαθήματος καταθέτουμε μια πρόταση για τη διδακτική θεωρητικών ζητημάτων της λογοτεχνίας, της ποιητικής του λογοτεχνικού κειμένου και της διακειμενικότητάς του μέσα από τη συγκριτική ανάλυση στην τάξη. Για τη διδακτική προσέγγιση της ποιητικής προτείνουμε ως μέθοδο τη σύγκριση με προγενέστερη σωζόμενη εκδοχή του υπό εξέταση λογοτεχνικού κειμένου, ενώ για το θέμα της διακειμενικότητας τη συνδυαστική ανάγνωση με διακείμενο που έχει επιλεγεί από τον διδάσκοντα, ώστε να γίνουν αντιληπτοί οι μηχανισμοί απορρόφησης του παλαιότερου κειμένου από το νεότερο (Σχετικά με τις έννοιες ποιητική και διακειμενικότητα, βλ. M. Delcroix - F. Haylyn (επιμ.), *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας. Μέθοδοι του κειμένου*, μτφ. I.N. Βασιλαράκης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000, σσ. 15-36 και 144-167). Για μια τόσο απαιτητική ερμηνευτική διαδικασία θεωρούμε πως το έδαφος είναι προσφορότερο στην Γ' Λυκείου, καθώς κατά πρώτο λόγο οι μαθητές ήδη έχουν εξοικειωθεί με στοιχεία της θεωρίας της λογοτεχνίας από προηγούμενα έτη και κατά δεύτερο λόγο το μάθημα των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* δεν είναι πανελλαδικώς εξεταζόμενο, άρα επιτρέπει μεγαλύτερη ευελιξία και προσφέρει δυνατότητες γόνιμων πειραματισμών στο φιλόλογο, έξω από την ασφυκτική πίεση της διδακτέας ύλης.

ΜΑΘΗΜΑ: ΚΕΙΜΕΝΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΚΕΙΜΕΝΟ: «Ο Σιούλας ο ταμπάκος» του Δημήτρη Χατζή, σσ. 181 - 190.

A. ΣΤΟΧΟΙ

1. Να γνωρίσει η τάξη τον σημαντικό μεταπολεμικό διηγηματογράφο Δημήτρη Χατζή και, μέσα από το συγκεκριμένο διήγημα, την ιδιότυπη συλλογή του *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, που κατά την άποψη της κριτικής αποτελεί σταθμό στη νεοελληνική λογοτεχνία.

2. Να εισαχθούν στο εργαστήρι του συγγραφέα παρακολουθώντας πώς ένα λογοτεχνικό κείμενο μετασηματίζεται με βάση ιδεολογικές, πολιτικές και αισθητικές παραμέτρους. Για το συγκεκριμένο διήγημα σώζονται δύο διαφορετικές γραφές: η αρχική του 1953 και η οριστική του 1963.

3. Ξεκινώντας από τις ερωτήσεις σύγκρισης με αδιδακτο κείμενο, που υπαγορεύονται πλέον από το νέο σύστημα αξιολόγησης, να κατανοήσουμε τη διακειμενικότητα της λογοτεχνίας, παραλληλίζοντας το διήγημα του Χατζή με το διήγημα *Ο τελευταίος ταμπάκος* του Χριστόφορου Μηλιώνη.

B. ΔΙΑΡΚΕΙΑ: 5 διδακτικές ώρες.

* Ο Θ.Β. Κούγκουλος είναι φιλόλογος στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

** Ευχαριστώ θερμά την κ. Ελένη Λιανοπούλου, Σχολική Σύμβουλο Φιλολόγων στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Έφρου, που μου έδωσε την ευκαιρία να αναπτύξω τη συγκεκριμένη διδακτική προσέγγιση στο πλαίσιο των σεμιναρίων της εισαγωγικής επιμόρφωσης του Π.Ε.Κ. Αλεξανδρούπολης κατά την εκπαιδευτική περίοδο 2002-2003.

Γ. ΜΕΣΑ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ

1. *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας - Τεύχος Γ* (1945-2000), Γ' Τάξη Ενιαίου Λυκείου, εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001.

2. *Φυλλάδιο του διδάσκοντος* με πληροφορίες για σημαντικά βιογραφικά και γραμματολογικά στοιχεία που αφορούν στον Δημήτρη Χατζή, το οποίο θα αξιοποιηθεί στην ερμηνευτική προσέγγιση (προαιρετικό).

3. Φωτοτυπίες της πρώτης έκδοσης του διηγήματος από τις εκδόσεις «Εκδοτικό Νέα Ελλάδα», 1953, στη Ρουμανία (σσ. 31-43). Επειδή πρόκειται για σπάνιο βιβλίο, σημειώνουμε πως αντίτυπό του φυλάσσεται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

4. Φωτοτυπίες του διηγήματος *Ο τελευταίος ταμπάκος* του Χριστόφορου Μηλιώνη, συλλογή Καλαμιάς και Αχέροντας, εκδ. Κέδρος, 1990, σσ. 127-138.

Δ. ΠΟΡΕΙΑ - ΚΥΡΙΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ

1η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ

Παρουσίαση του συγγραφέα και του έργου. Οφείλουμε να τονίσουμε την ιδιομορφία της συλλογής *Το τέλος της μικρής μας πόλης*, που λειτουργεί ως ένα σπονδυλωτό μυθιστόρημα, εφόσον ο τόπος (κυρίως τα Ιωάννινα), η φυσιογνωμία του αφηγητή και αρκετοί ήρωες είναι κοινά δεδομένα στο σύνολο των επτά διηγημάτων της οριστικής έκδοσης. Πιστεύουμε ότι ιδιαίτερα χρήσιμη για την ανάγνωσή μας είναι η αναλυτική, κατά το δυνατόν, μνεία της πολύκροτης σχέσης του Χατζή με την Αριστερά και της «ηθογραφικής» διάστασης της συλλογής. Τόσο η συλλογή όσο και το συγκεκριμένο διήγημα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως λογοτεχνικές στιγμές στις οποίες αποτυπώνεται μια εποχή μετάβασης κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Αναφερόμαστε emphaticά στις δύο γραφές του διηγήματος και επισημαίνουμε το γεγονός πως σε εφημερίδα των Ιωαννίνων, που διηύθυνε ο συγγραφέας, δημοσιεύτηκε το 1934 άρθρο με θέμα τη συντεχνία των ταμπάκηδων στα Γιάννενα, απ' όπου προφανώς αντλεί το υλικό του ο Χατζής. Η πληροφορία αυτή είναι σημαντική για να ερμηνεύσουμε τον χρονογραφικό χαρακτήρα της πρώτης γραφής. Διακρίνουμε, στη συνέχεια, δύο τμήματα στο διήγημα: α. η συνοικία των ταμπάκων και τα κοινωνικοοικονομικά της συμφραζόμενα έως τη σελίδα 183 του σχολικού βιβλίου, και β. το υπόλοιπο διήγημα που παρουσιάζει την περίπτωση του Σιούλα. Εντοπίζουμε τρεις θεματικές ενότητες στο δεύτερο τμήμα: α. ο Σιούλας ως την οικονομική κρίση (σ. 184), β. η οικονομική καταστροφή του Σιούλα και της συντεχνίας (σ. 186), και γ. η μεταστροφή του Σιούλα (σ. 190). Γενικά, σε ό,τι αφορά τη θεματική ολόκληρου του διηγήματος, παρατηρούμε το δομικό σχήμα: Συντεχνία - Σιούλας - Συντεχνία - Σιούλας.

Για τις υπόλοιπες 3 διδακτικές ώρες δίδουμε ως εργασία στους μαθητές να συγκρίνουν ανά ενότητες τις δύο διαφορετικές γραφές, να καταγράψουν τις διαφορές σε επίπεδο λέξεων και φράσεων και να σκεφτούν προς ποια κατεύθυνση αναθεωρεί και βελτιώνει το διήγημα ο συγγραφέας. Διευκρινίζουμε ότι η πρώτη γραφή απευθυνόταν αποκλειστικά στους πολιτικούς εξόριστους της Αριστεράς, ενώ η δεύτερη στόχευε σ' ένα ευρύτερο κοινό στην Ελλάδα. Την ίδια περίοδο (μεσολαβούν δέκα χρόνια ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη έκδοχή) ο Χατζής ως πολιτικός εξόριστος μεταβάλλει τη στάση του απέναντι στα γεγονότα του Εμφυλίου και γενικότερα ασκεί κριτική στην αριστερή ηγεσία για όσα συνέβησαν.

2η-3η-4η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ

Αφηγηματικές τεχνικές. Ο παντογνώστης αφηγητής (αφήγηση με μηδενική εστίαση) σε

ορισμένα σημεία υποχωρεί και παρεμβάλλονται σκηνές με εστιασμένη αφήγηση. Κατά βάση, στα διαλογικά μέρη παρατηρείται εσωτερική εστίαση στον κεντρικό ήρωα-Σιούλα. Η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη, εκτός από κάποιες εξαιρέσεις όπου ο αφηγητής παρουσιάζεται σε α' πρόσωπο (θαρρώ, στα χρόνια που γράφω). Ο αφηγητής δεν δηλώνει ρητά τη σχέση του με την ιστορία ή τον χώρο δράσης, ωστόσο πлагίως συμπεραίνουμε πως έχει άμεση εμπειρία των αφηγούμενων συμβάντων, και ενσωματώνει, κατά περίπτωση, στοιχεία του λόγου των ηρώων του (μετατιθέμενος λόγος). Η περιγραφή της συντεχνίας των ταμπάκων και του οικονομικού μαρασμού της είναι θαμιστική σε παρελθοντικό / παρατατικό χρόνο, ενώ παράλληλα εναλλάσσεται αφηγηματοποιημένος και αναφερόμενος λόγος.

Δομές βάθους. Στο διήγημα διαμορφώνονται οι εξής ταυτίσεις και αντιθέσεις:

κνηγοί=ταμπάκοι vs θηράματα=αγριόχηνες

κνηγοί=μηχανές vs θηράματα=ταμπάκοι

Επεξεργαζόμεστε με διαλογική/διερευνητική μέθοδο τις διαφοροποιήσεις που αντιλήφθηκαν οι μαθητές ανάμεσα στις δύο γραφές και προσθέτουμε όσες πιθανώς διέφυγαν της προσοχής τους. Η συζήτηση στη σχολική αίθουσα βασικό στόχο έχει την ερμηνεία της δεύτερης οριστικής εκδοχής του ανθολογίου, οπότε ασχολούμαστε κυρίως με τις αλλαγές της ιδεολογικής σκόπευσης του αφηγητή και τις φραστικές διορθώσεις ή επιλογές του συγγραφέα, που συντείνουν στη συνολική αναθεώρηση του κειμένου, σχολιάζοντας αν και κατά πόσο βελτιώνουν τη λογοτεχνικότητά του.

Σε γενικές γραμμές διαπιστώνουμε ότι στη δεύτερη γραφή ελλείπουν οι φορτισμένες ιδεολογικά και ιστορικά δεσμεύσεις/εμμονές του Χατζή. Ο αρχικός χρονογραφικός και προπαγανδιστικός χαρακτήρας αποκτά τώρα μυθική διάσταση και το περιστατικό ανοίγει σε πολλαπλές αναγνωστικές προσεγγίσεις. Η πρώτη έντονα «ηθογραφική» διάθεση μειώνεται με την αποκοπή των συχνών λαογραφικών λεπτομερειών, τον περιορισμό των ιδιοματικών λέξεων και την αφαίρεση των ιστορικών συγκυριών. Ο αφηγητής αποστασιοποιείται αρκετά (στα χρόνια τα δικά μας - στα χρόνια που γράφω) και από συμμετοχος εσωτερικός παρατηρητής μεταβαίνει στην απατηλή ταύτιση αφηγητή-συγγραφέα. Περιορίζονται οι συναισθηματικές διατυπώσεις, ελαττώνονται οι επεξηγήσεις, προσθαφαιρούνται λέξεις που δίνουν άλλη λογοτεχνική δυναμική στο κείμενο. Η πρώτη γραφή κινείται περίπου στα όρια του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ενώ η δεύτερη κερδίζει σε εύρος, πάντα εντός του ρεαλιστικού πλαισίου. Επιπλέον, η μεταστροφή του Σιούλα είναι περισσότερο αληθοφανής, ενώ στην πρώτη εκβιάζεται από ιδεολογικές παραμέτρους. Με άλλα λόγια η δεύτερη αγγίζει τον κάθε αναγνώστη πέρα από τις ιδεολογικές του τοποθετήσεις.

Παρακάτω επικεντρωνόμαστε παραδειγματικά στην κατακλειδα του διηγήματος, καθώς εμπειρεύει την πλέον ορατή και ουσιαστική ιδεολογική μετατόπιση του αφηγητή. Παραθέτουμε ολόκληρο το απόσπασμα από την έκδοση του 1953 (σσ. 42-43):

Στον καιρό των Ιταλών και των Γερμανών οι ταμπάκοι μοιράστηκαν. Οι σάλπιγγες των νέων καιρών γκρεμίσαν από θεμέλια τα τείχη της ταμπάκινης Ιερής. Άλλοι πήγαν με τους φασίστες του Ζέρβα, οι πιότεροι γίναν εαμίτες. Από κει φύγαν τη νύχτα καίκια για τον ΕΛΑΣ, εκεί στήθηκαν γιάφκες, πέρασαν σύνδεσμοι.

Όσο για το Σιούλα -δεν ξέρω αν ειν' ακόμα στη φυλακή. Οι μοναρχοφασίστες τον πιάσανε γιατί τοίμαζε, λέει, μια βάρκα για κάτι παιδιά να περάσουν από τη λήμη - να βγούνε στ' αντίρτικο.

Όταν του διάβασαν την απόφαση σηκώθηκε, λέει, έβαλε τα χέρια του κοντά στο πηγούνι και κοίταξε μια φορά τους δικαστές. Η φάτσα του ήταν όλη ρουφηνιμένη, όλο γωνιές, πελεκημένη. Και το μάτι μισόκλειστο ζύγιαζε, σαν την ώρα που σημάδευε στο κνήμι - ζύγιαζε τα περασμένα και τα μελλούμενα. Τους κοίταξε, κούνησε το κεφάλι του, χαμογέλασε:

— Φουκαράδες, είπε μονάχα.

Και δεν τόλεγε πια για τους βαρελάδες, τους ξυλάδες, τους γύφτους, τους βλάχους και τους ταμπάκους... Αυτούς τους είχε για ζάπλουντους μέσα στην αδελφοσύνη, από τότες που την γνώρισε. Για τους άλλους τότε. Κι οι δικαστές κατεβάσανε τα κεφάλια, όχι για το λόγο πούπε, μα που καθόταν εκεί και δικάζανε για κομμουνισμό, το αναντάμ-παπαντάμ. Το ά-λας που δεν βρίσκεται τίποτα να τ' αλατίσει - είχε κι αυτό μωρανθεί.

Και στις δύο γραφές η φράση που φέρει το κέντρο βάρους και δίνει το στίγμα σε ολόκληρο το διήγημα είναι: *οι σάλπιγγες των νέων καιρών γκρεμίσαν/γκρεμίζαν από τα θεμέλια τα τείχη της ταμπάκινης Ιερικώς*. Ωστόσο τα συμφραζόμενα διαφέρουν αισθητά, άρα αναπροσανατολίζεται και η τελική ερμηνεία μας. Αμέσως είναι έκδηλο ότι συρρικνώνεται το κείμενο: από τέσσερις παραγράφους με πολλές δηλωτικές λεπτομέρειες σε μία μόλις, με συγκεχυμένο κάπως περιγράμμα και δίχως το συναφές με τον Εμφύλιο περιεχόμενο. Ακόμη αλλάζει ο χρόνος του ρήματος της κεντρικής πρότασης: από τον αόριστο της στιγμής, που στρέφεται στην απολύτως συγκεκριμένη σύγκρουση του Εμφυλίου, στον παρατατικό της διάρκειας, που αφαιρετικά υπονοεί την ευρύτερη μεταπολεμική εποχή. Στην οριστική εκδοχή ο εκβιομηχανισμός (βέβαια και ο καπιταλισμός σε δεύτερο αφανές επίπεδο) δημιουργεί το αδιέξοδο στους ταμπάκους. Η μη προσαρμοστικότητα τους και η προσκόλληση στο παρελθόν οδηγεί τελικά στο θάνατό τους. Αντίθετα, στην αρχική γραφή οι πολιτικές συνδηλώσεις είναι ξεκάθαρες και βεβαιωμένες. Εκεί για το αδιέξοδο είναι υπεύθυνη η πολιτική αντιπαράθεση του Εμφυλίου, όπως σημειώσαμε. Ο ιδεολογικός χρωματισμός του διηγήματος ορίζεται καταλυτικά από τη θεωρητική θέση της ταξικής πάλης και της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Η αδελφοσύνη των φουκαράδων στην πρώτη δημοσίευση είναι αποτέλεσμα του αδικαιολόγητα αισιόδοξου περάσματος στην ταξική τους συνειδητοποίηση. Σαφώς η δεύτερη εκδοχή, αποδεδειγμένη από σταθερά ιστορικά όρια και ιδεολογικά κίνητρα, γίνεται πιο αποδεκτή, αφήνει περιθώρια στον αναγνώστη, απομακρύνεται από την προπαγάνδα και λειτουργεί καθαρώς λογοτεχνικά.

Στο τέλος της 4ης διδακτικής ώρας μοιράζουμε φωτοτυπίες από το διήγημα του Χριστόφορου Μηλιώνη. Ο πεζογράφος της β' μεταπολεμικής γενιάς, τουλάχιστον ως όνομα, είναι γνωστός στους μαθητές, εφόσον πεζό του και βιογραφικό του σημείωμα περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο των *Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* της Γ' Λυκείου («Δικαιοσύνη», σσ. 322-330). Ζητάμε να εντοπιστεί πώς το διήγημα του Χατζή απορροφάται ως μύθος και ως γλώσσα από το νεότερο κείμενο, δίδοντας μία συγκριτική ερώτηση αναζήτησης ομοιοτήτων για τους ήρωες και το ύφος. Επικουρικά, υποδεικνύουμε το λήμμα *διακειμενικότητα* από το σχολικό *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000, σσ. 44-45.

5η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ

Αποσαφηνίζουμε σύντομα τη διαφορά της διακειμενικής προσέγγισης από την απλή σύγκριση κειμένων. Με βάση τις παρατηρήσεις των μαθητών από την εργασία στο σπίτι και το διάλογο μαζί τους προχωρούμε σε διακειμενικές επισημάνεις μεταξύ των δύο διηγημάτων.

Το διήγημα *Ο τελευταίος ταμπάκος* από τον τίτλο κιάλας παραπέμπει κατευθείαν στο *Σισύλα τον Ταμπάκο* του Δημήτρη Χατζή, αλλά και γενικά στην ατμόσφαιρα του *Τέλους της μικρής μας πόλης*. Ο ίδιος ο συγγραφέας φροντίζει να δηλώσει τις οφειλές του με την αφιέρωση: στη μνήμη του Δ. Χατζή. Ο Μηλιώνης πρωτοδημοσίευσε το συγκεκριμένο διήγημα στο περιοδικό *Αντί* το 1981, σε ειδικό τεύχος για το θάνατο του Χατζή, και όπως συνάγεται από την επιλογική χρονολογική σημείωση (21-7-1981) γράφτηκε μόλις μία ημέρα μετά την τελευταία του Χατζή.

Ο τελευταίος ταμπάκος τοποθετείται στα Ιωάννινα και μεταφέρει τη γεύση ενός αόριστου

τέλους εποχής. Μολονότι η αφήγηση εκτυλίσσεται στο ακαθόριστο παρόν, ο αναγνώστης αισθάνεται ότι τα διαδραματιζόμενα εκτρέπονται, με γενναία δόση νοσταλγίας, στο παρελθόν ή οι ανθρωπίνες φιγούρες και ο χώρος δράσης έχουν αποκοπεί από την εξέλιξη του χρόνου σαν τις διατηρητέες γειτονιές σε κάποια μεγαλούπολη. Κύριο θέμα της υπόθεσης είναι ο θάνατος του Χαρίση, του τελευταίου ταμπάκου των Ιωαννίνων. Το όνομα του ήρωα έχει σημειολογικό ενδιαφέρον για την αποκάλυψη της διακειμενικής σύνδεσης Χατζή-Μηλιώνη, διότι το Σιούλας είναι υποκοριστικό του Χαρίσης. Επομένως, εκτός της επαγγελματικής ιδιότητας υπάρχει συσχέτιση και στα ονόματα μεταξύ των πρωταγωνιστών του Σιούλα του Ταμπάκου και του Τελευταίου ταμπάκου.

Ο Μηλιώνης οικοδομεί μια πολλαπλή διακειμενική επικοινωνία με τον Χατζή. Η διεύθυνση προς το κειμενικό σύμπαν του Χατζή πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα: το εξωτερικό της μίμησης, το εσωτερικό της δομής, και το αδιόρατο και βαθύτερο της κατασκευής ενός μυθιστορικού προσώπου του ίδιου του Χατζή.

Στον εξωτερικό τομέα ο Μηλιώνης μίμησε την αισθητική, τον τρόπο και την οπτική του Τέλους της μικρής μας πόλης και περισσότερο του Σιούλα. Μαθήτευσε με επιτυχία ως λογοτέχνης σε αυτό που ως φιλόλογος αναγνώρισε: *ο ηπειρωτικός χώρος γράφει διαπλάθεται (στον Χατζή) απλά, φυσικά, σχεδόν υπαινικτικά, έτσι που να μην υπερκαλύπτει και να μην υποβαθμίζει το ανθρώπινο δράμα (Υποθέσεις, σ. 72)*. Πράγματι ο χώρος στον Τελευταίο ταμπάκο είναι σκηνικό και πρωταγωνιστής με ηλιότητα, στο μέτρο των ανθρώπων και δίχως να εκβιάζει τη διάπλαση των ηρώων. Στο νεότερο κείμενο του Μηλιώνη αναπαράγεται η τοπογραφία του Σιούλα, περιγραφές της λίμνης, των ξυλάδικων, των ταμπάκικων, της εργασίας των βυρσοδεψών και της πτωτικής μοίρας τους:

Χατζής: Μέσα σ' αυτά τα χαγιάτια, κάνε ξυπόλυτοι, κάνε κάτι μεγάλα ποδήματα και ξεβράκωτοι – δηλαδή μονάχα με το βρακί τους – δουλεύαν οι ταμπάκοι τα δέρματα. Γ' απάνω πάτωμα πρόβαλλε στο δρόμο κάπου μισό μέτρο παραέξω απ' το κάτω κ' είχε τα παράθυρα μεγάλα – είδος βενετσιάνικα. Είτανε το κατοικίδιο τους εκεί κι ανεβαίαν από μια μικρή ξύλινη σκάλα μέσ' απ' τ' αργαστήρια. Ο τόπος όλος τριγύρω βρωμοκόπαγε την ξυνή δριμύλα του τομαριού.

Μηλιώνης: Μα πιο καλά τα 'λεγε για τους ταμπάκηδες. Πώς αργάζονταν τα τομάρια στη λίμνη, πίσω απ' τα ξυλάδικα, χωμένοι ως το γόνατο στα βρωμονέρια, μες στην μπόχα. Με το βρακί ξεκούμπωτο, να παίρνουν αγέρα τ' αχαμνά τους. Κι όλο αφρυσικές έλεγαν. Είχαν δικά τους χούγια αυτοί, δικά τους ζακόνια. Αλλά στο σπίτι νοικοκύρηδες. Και στην αγορά με υπόληψη. Εκείνος ο Σιούλας, αρχοντάνθρωπος. Πάνε όλοι τους, τους έφαγαν τα εμπόρια, όλο ψεύτικο πράμα. Ψεύτισε ο κόσμος. Μονάχα ο Χαρίσης τώρα, ο τελευταίος ταμπάκος...

Αντιγράφονται αυτούσιες ιδιωματικές λέξεις ή εκφράσεις, όπως «αργάζω» ή «αναντάμ παπαντάμ»:

Χατζής: τ' αργάζανε μέσα στ' αργαστήρια – στα ταμπάκικα
Ταμπάκος αναντάμ - παπαντάμ είτανε κι ο Σιούλας.

Μηλιώνης: Πώς αργάζονταν τα τομάρια στη λίμνη
σικώτια και μισολάενο αναντάμ παπαντάμ

Ακόμη η γλώσσα, τα τοπωνύμια, τα ανθρωπωνύμια και τα παρατσούκλια αναδύονται με τους κανόνες που έθεσε ο Χατζής. Και επιπρόσθετα παρελαύνουν οι βασικοί γιαννιώτικοι χαρακτήρες του Τέλους της μικρής μας πόλης, οι οποίοι δικαιολογούνται ως κομμάτια των αναμνήσεων και της προσωπικής μυθολογίας του Χαρίση και της παρέας του. Συναντάμε ξανά, σαν υπαρκτές μορφές, τον Σιούλα, την Μαργαρίτα, από την οικογένεια των Μολυβάδων, που αποτέλεσε την έμπνευση για τον νευρωσικό μικροαστισμό των Περδικάρηδων στη Μαργαρίτα Περδικάρη, και τον Σαμπεθάη Καμπιλή με την εβραϊκή κοινότητα.

Στο εσωτερικό πεδίο μεταγράφεται συνειδητά η αφηγηματική δομή του *Σιούλα του Ταμπάκου*, αν και μετασχηματίζεται ελαφρά για λόγους που υπαγορεύει ο στόχος του διηγήματος. Στη δομή του *Σιούλα* διακρίναμε τέσσερις βαθμίδες: α) πόλη και συντεχνία των ταμπάκων, β) παρουσίαση του Σιούλα, γ) κρίση της συντεχνίας και δ) ιδεολογική αναβάπτιση του Σιούλα και λύση. Αντίστοιχη είναι και η δομή στον *Τελευταίο Ταμπάκο*: α) η πόλη μέσα από την αναζήτηση του Μέριμγκα, β) παρουσίαση του Χαρίση μέσα από τη συζήτηση της παρέας και γ) θάνατος του Χαρίση - κρίση της παρέας και της παλιάς πόλης. Το τέταρτο σκέλος της λύσης-λύτρωσης αφαιρείται, γιατί δεν υπάρχει πλέον ελπίδα συνέχειας, αφού ο Χαρίσης πέθανε και μαζί του απωλέσθηκε η δύναμη να αναστηθεί αφηγηματικά ο αλλοτινός καιρός. Σ' ένα βαθύτερο επίπεδο, παρατηρώντας προσεχτικά την ταυτότητα του Χαρίση του ταμπάκου, θα αναγνωρίζαμε στο πρόσωπό του τελικά τον ίδιο τον πεζογράφο Χατζή. Στη διαγραφή του χαρακτήρα του υπεισέρχονται αρκετά στοιχεία του πραγματικού βίου του Χατζή, αλλά και της εικόνας που έχει σχηματίσει για το λογοτέχνη το συγγραφικό εγώ του Μηλιώτη: ο Χαρίσης: *ήξερε ιστορίες, με σημασία, κι είχε έναν τρόπο να τις λέει. Ήξερε για τους παλιούς Γιαννιώτες... ήταν παλιολογικός άνθρωπος. Και στα πολιτικά, μπασμένως. Ιδεολόγος... βγήκε στο βουνό... Λεβέντης σ' όλα του. Κι άμα έβλεπε θηλ'κο έστριβε τα μουστάκια του. Μα πιο καλά τα 'λεγε για τους ταμπάκηδες. Το σπίτι του ήταν πέρα απ' τα ξυλάδικα... πίσω απ' το παλιό το Συναγώ...*

Κατ' αναλογία λοιπόν ο Χαρίσης, όπως και ο Χατζής εξάλλου, κατέχει έναν μαγικό τρόπο να διηγείται ιστορίες των Ιωαννίνων, είναι ιδεολόγος, πολιτικά συνειδητοποιημένος (ενιαγμένος στην αριστερή διάνοηση), εραστής του παρελθόντος (ο μεσοπόλεμος στο *Τέλος της μικρής μας πόλης*) και αγωνιστής στο βουνό (πολιτικός εξόριστος, μαχητής στην Αντίσταση και στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας). Έτσι γίνεται κατανοητό και το απρόσμενο τέλος του διηγήματος:

Αυτή ήταν η τελευταία νύχτα του Χαρίση, του τελευταίου ταμπάκου. Όταν καλοξημέρωσε, ήρθαν τέσσερις του δήμου, μαζί κι οι φίλοι του, μαζί κι οι δυο γοιές της νύχτας, και τον πήρανε. Τ' άλλα που είπανε οι εφημερίδες, τάχα πως τον λέγανε αλλιώς και πως τον θάψανε στο πρώτο νεκροταφείο, στην Αθήνα, είναι όλα ψέματα. Αυτά τα γράψανε οι δημοσιογράφοι, οι ανίδεοι.

Οι εφημερίδες προφανώς ασχολήθηκαν με το θάνατο του Δημήτρη Χατζή τη Δευτέρα 20 Ιουλίου 1981 στην Αθήνα και την κηδεία του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Hokwerda H., *Το τέλος της μικρής μας πόλης. Δύο γραφές*, Αντί 298 (1983), σσ. 33 -39.
- Κασρινάκη Α., «Ο Σιούλας και ο γύφτος. Στοιχεία για μια γενεαλογία», *Η Λέξη* 144 (Μάρτης - Απρίλης 1998), σσ. 184-189.
- Κούγκουλος Θ.Β., «Για μια συγκριτική ανάγνωση του Χριστόφορου Μηλιώτη στο πλαίσιο της μεταπολεμικής πεζογραφίας», *Εξάπολις* 15-16 (Ανοιξη - Καλοκαίρι 2001), σσ. 109-115.
- Μηλιώτης Χ., «Δημήτρη Χατζή: Ο Σιούλας ο ταμπάκος», στο *Υποθέσεις*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1983, σσ. 37-61.
- Μηλιώτης Κ., *Τα πρόσωπα στο αφηγηματικό έργο του Δημήτρη Χατζή*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1991.
- Πάνος Δ.Σ., *Μια πρόταση διδακτικής αξιοποίησης για «Το τέλος της μικρής μας πόλης» του Δημήτρη Χατζή*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1998.
- Τριάντου Ι., *Η αφηγηματική τεχνική στην πεζογραφία του Δημήτρη Χατζή*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1997 (ειδικά για το εξεταζόμενο διήγημα σσ. 17-30).
- Φουσκοφίνης Α., *Η ανατολολήρωτη κοινωνία του μεσοπολέμου στο βιβλίο του Δημήτρη Χατζή «Το τέλος της μικρής μας πόλης»*, εκδ. Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1990.
- Χατζής Δ., «Μια συνείδηση της Ρομιοσύνης», επιμέλεια Παππάς Γ. - Σμαθάς Α., *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Τομέας ΜΝΕΦ, Ιωάννινα 10 - 12 Απριλίου 1992, εκδ. Αχαϊκές Εκδόσεις, Πάτρα 1999.